

بسم الله الرحمن الرحيم

دستاوردهای سازمان دانش بومی و فرهنگ شفاهی باختر ایران

از توسعه نیافتگی تا توسعه پایدار جلد دوم

گمانه‌های جهانی توسعه پایدار

محمدرضا (فریرز) همزه‌ای و مهدی فاضل بیگی

معرفی کتاب در: سایت ژیان‌گه زاگروس

www.zagrosecology.com

پاییز: ۱۳۹۹ خورشیدی

پیشگفتار

از آن‌جا که کرمانشاه یکی از قطب‌های کشاورزی کشور است، دیر زمانی است که نگارنده در کنار همکاران خود در گروه ترویج و توسعه‌ی کشاورزی دانشگاه رازی، به تلاش‌های گوناگونی در راستای معرفی و شناخت موضوع و راهبرد ویژه‌ی توسعه‌ی پایدار دست زده است. در سال ۱۳۸۰ برای نخستین بار همایش توسعه‌ی پایدار و عدالت اجتماعی با شرکت صدها نفر از دست‌اندرکاران در دانشکده‌ی کشاورزی دانشگاه رازی سازمان داده شد که سخنران مهمان در این همایش پروفسور مسرت از دانشگاه اوزنابروک آلمان بود. هم‌چنین به یاری همکار پرتلاش خود دکتر عبدالحمید پاپ‌زن در اردیبهشت سال ۱۳۸۱ نخستین همایش ملی گیاهان دارویی برگزار شد و در دهم و یازدهم مهرماه سال ۱۳۸۲ نخستین همایش دانش بومی و فرهنگ شفاهی با شرکت بسیاری از دست‌اندرکاران فرهنگ بومی کرمانشاه اجرا گردید که در آن آقای پروفسور فیلیپ کرین بروک از دانشگاه گوتینگن آلمان نیز سخنران مهمان بود. به دنبال این همایش نیز در آذرماه ۱۳۸۳ خورشیدی به همراه دکتر عبدالحمید پاپ‌زن سازمان غیردولتی دانش بومی و فرهنگ شفاهی ایران باختری بنیاد نهاده شد. این سازمان تا کنون توانسته است به انتشار شماری کتاب در راستای آرمان‌های توسعه‌ی پایدار و فرهنگ آن بپردازد. هم‌چنین گروه ترویج و توسعه‌ی کشاورزی دانشگاه رازی که در اردیبهشت ۱۳۸۸ نخستین همایش ملی توسعه‌ی پایدار روستایی را اجرا کرده، و تلاش دارد تا با انتشار نخستین نشریه‌ی علمی ایرانی در میدان توسعه‌ی پایدار، کنش-گری فرهنگی خود را از سطح بومی به سطح کشوری گسترش داده و به قطب علمی این رشته تبدیل گردد.

با وجود تلاش‌هایی از این گونه و دیگر تلاش‌های منطقه‌ای و کشوری که در راستای گسترش انگاره‌های توسعه‌ی پایدار در ایران انجام گرفته، این موضوع هنوز هم حتا در میان بسیاری از دست‌اندرکاران سازمان‌های کشاورزی و منابع طبیعی ناشناخته مانده است. چنین می‌نماید که برای بسیاری، اگر هم چیزی در این باره شنیده باشند، بیشتر بر این پندارند که مراد از پایداری همان معنی واژه‌گی آن است و نه یک راهبرد پیچیده و مهم در برابر گمانه‌های پیشین. از سوی دیگر، با وجود شماری از کتاب‌هایی که درباره‌ی این موضوع از زبان‌های اروپایی برگردانده شده‌اند، یکی از دشواری‌هایی که وجود دارد، این است که کتابی برای آغازگران درس توسعه‌ی پایدار، برای آشنایی نخستین با این رشته به زبان فارسی نداریم. از این‌رو نگارندگان امیدوارند که این کتاب بتواند نیاز موجود را برآورده کند.

موضوع توسعه‌ی پایدار دارای تفاوت‌های بسیاری با انگاره‌هایی است که تا کنون در جهان، در باره‌ی توسعه‌ی پایدار پیش کشیده شده‌اند. مهم‌ترین تفاوت این انگاره‌های نو با انگاره‌های پیشین این است که این‌ها تنها برای کشورهای توسعه نیافته داده نشده و برآنند که تا به سبب جهانی شدن چالش‌ها، باید همه‌ی کشورهای جهان با آن درگیر گردند. دلیل جهانی بودن این انگاره‌های نو این است که این‌ها از میان بحران‌های محیطی و جنبش زیست محیطی زاده شده‌اند. به همین جهت، در این راهبرد مانند گمانه‌های پیشین، کشورهای توسعه یافته و توسعه نیافته در برابر هم و در ستیز با هم پنداشته نمی‌شود. از همه مهمتر این که انگاره‌های نو، دیگر نمی‌توانند تنها در سخن باقی بمانند و بهر رو بایستی به اجرا در بیایند؛ چه این بار آینده‌ی کره‌ی زمین به آن بستگی دارد. برای همین انگاره‌های توسعه‌ی پایدار که در درون یک بحران جدی پدیدار شده، دیگر نمی‌تواند تنها یک اندیشه‌ی روشنفکرانه یا یک گفتمان زودگذر باشد. درست به

^۱ - در همه‌ی کتاب به جای "حتی" با روش نوین "حتا" آمده است.

این جهت، این راهبرد تلاش دارد تا از ساده‌انگاری آرمان‌گرایانه دوری کند؛ اگر چه در عین حال بیشتر از هر انگاره‌ی دیگری، نیاز به تلاش‌های آرمان‌گرایانه برای اجرا دارد. به دلیل‌های فراوان، راهبرد توسعه‌ی پایدار نمی‌تواند به راه‌کارهای معجزه‌آسا دل خوش دارد؛ اگر چه جهانی که در برابر پرتگاه است، نمی‌تواند به معجزه نیاز نداشته باشد.

یکی دیگر از تفاوت‌های موجود میان توسعه‌ی پایدار و گمانه‌های گذشته این است که اگر در گذشته، عامل سیاسی نقش اصلی را به گردن گرفته بود، در راه‌کرد نو، این عامل فرهنگی است که سنگین‌ترین بار را بر دوش می‌برد. از سوی دیگر، اگر در گذشته کار بایستی از بالا آغاز می‌شد، این بار توسعه‌ی از پایین به بالا نیز دارای اهمیت فراوان است. پس با وجود بهره‌گیری از دانش خبرگان جامعه، این توده‌های مردم هستند که بار سنگین‌تر را بر دوش خواهد برد. از این رو یکی از ستون‌های این راهبرد مشارکت باورمندانه‌ی توده‌های مردم است.

از این گونه تفاوت‌ها که بگذریم، راه توسعه‌ی پایدار نمی‌تواند به یک گمانه‌ی ثابت و همیشگی و همه‌گیر باور داشته باشد؛ چه این یک روند است که در هر زمان و مکانی می‌تواند مورد بازرسی و بازبینی و بهسازی مجدد قرار گیرد. آنچه که باید پایدار باشد این است که هیچ چیز نباید همیشگی و پایانی انگاشته شود و این روش، توانایی خود را در آماده بودن برای بهسازی و دگرگونی و نقد خود می‌بیند. همان‌گونه که پیش از این آمد، توسعه‌ی پایدار یک راهبرد جامع‌گراست و باید همه‌ی میدان‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... را در بر بگیرد. از یک سو، نگاه به همه‌ی مردم جهان است و از سوی دیگر، راه کار شکل بومی دارد و بر آن است که باید در کنش‌گری بومی، جهانی اندیشید. توسعه‌ی پایدار به راه‌حل‌های همگانی امید ندارد و راه حل نهایی را، در اجرای روش‌های بومی و منطقه‌ای می‌بیند. توسعه‌ی پایدار گوناگونی فرهنگی را (مانند گوناگونی آب و هوایی و تاریخی) مشکل کار خود ندیده و حتا آن

را مزیت و توانایی می‌انگارد. بهمین جهت می‌بایست تلاش نمود (تا آن‌جا که شدنی است)، برای هر بوم و سرزمین، الگوی ویژه‌ای را ساخت که در پایان، در پیوند ارگانیک با دیگر الگوهای جهان باشد. در این راستا باید از دستاوردهای دانش بومی هر سرزمین (که در درازای زمان به دست آمده‌اند) بهره‌برداری بهینه نموده و آن‌ها را با یافته‌های دانش فرامدرن آمیخت.

بی‌گمان توسعه‌ی پایدار نباید و نمی‌تواند تنها ایدئولوژی شماری از خبرگان و روشنفکران باشد، بلکه باید به شکل یک باور، برای بدنه‌ی اصلی جامعه‌ی بشری استوار گردد؛ به گونه‌ای که بیشتر انسان‌ها، کنش‌گری در این راستا را تنها و تنها برای سود نزدیک و کوتاه مدت خود انجام ندهند. از آنجا که هر یک کنش و کنش هر یک فرد دارای اهمیت فراوان است، انتشار این کتاب نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار خواهد بود.

چندین سال است که نگارندگان نیاز به وجود یک کتاب را احساس کرده که بتواند در آغاز کار آموزش و پژوهش در راستای توسعه‌ی پایدار، فارسی‌زبانان را، با برخی از انگاره‌های جهانی آشنا نماید. نیاز به وجود چنین کتابی را نگارنده به ویژه هنگام انجام یک مصاحبه احساس نمود که با عنوان: "الگوی آینده‌ی ایران برای رهایی از وضعیت موجود: توسعه‌ی پایدار" در: روزنامه‌ی "ایران" (شماره‌ی ۲۷۰۵) به تاریخ پنجشنبه ۲ بهمن‌ماه، ۱۳۸۲ خورشیدی، منتشر گردید. از این‌رو نگارندگان امیدوار هستند که این کتاب بتواند نیاز موجود را برآورده کند. به ویژه امید است که این کتاب بتواند برای کسانی که پا در میدان پرمسئولیت توسعه‌ی پایدار نهاده‌اند، آغازگری سودمند و درست باشد. شاید هم این کتاب بتواند علاقمندان و دانش‌جویان و پژوهشگران را برای گزینش راه آینده در آموزش و پژوهش تخصصی نیز، راهنمایی کم و بیش با ارزش باشد. البته در زمان کنونی برای کار پژوهشی تخصصی و پیشرفته، بدون بهره‌گیری از کتاب‌هایی که در زبان‌های اروپایی نوشته شده‌اند، امکان‌پذیر نمی‌باشد. از این‌رو این کتاب تنها

برای بهره‌گیری فارسی‌زبانانی است، که گام‌های نخستین را در این میدان بر می‌دارند. همچنین نگارندگان امیدوار هستند که این کتاب بتواند برای کسانی که نیاز به یک آشنایی کلی با موضوع توسعه‌ی پایدار دارند و به ویژه برای برخی از دست‌اندرکاران سیاست‌گذاری کشور سودمند باشد. البته این کتاب هم‌چنین می‌تواند برای کسانی که به زبان‌های اروپایی آشنایی دارند، آغازگری سودمند باشد. چه آشنا شدن با گمانه‌های توسعه‌ی پایدار به زبان مادری می‌تواند آسان‌تر و کوتاه‌تر انجام گیرد. چنین خواننده‌ای می‌تواند با بهره‌گیری از کتاب‌نامه‌ی انگلیسی به پیگیری پژوهش‌های پیشرفته‌ی خود بپردازد. کتاب‌نامه‌ی نامبرده، در بر گیرنده‌ی پژوهش‌های اصلی و شناخته شده‌ای است که در متن فارسی به آن‌ها پرداخته شده است.

این کتاب با معرفی دو انگاره‌ی ایرانی و یونانی باستان آغاز می‌گردد. بخش انگاره‌ی ایرانی گوشه‌ای از پژوهش‌های بلند مدت همزه‌ای است که در اینجا برای نخستین بار پیشکش می‌گردد. دیگر بخش‌های کتاب با یاری مهدی فاضلی‌گی انجام گرفته است. این بخش ثمره‌ی پژوهش کتابخانه‌ای از پژوهش‌هایی است که به زبان فارسی برگردانده شده‌اند. به همین جهت عنوان این کتاب‌ها برای پژوهندگان برای مراجعه و پژوهش‌های بعدی آورده شده است.

باید یادآور شد که راهبرد توسعه‌ی پایدار پیچیده‌ترین و سخت‌ترین راهبرد توسعه در جهان شمرده می‌شود؛ به ویژه از آن‌رو که می‌بایست بیشترین شمار مردم را درگیر نماید. ولی با وجود همه‌ی دشواری‌های این راهبرد، انسان امروزی به سبب مصیبت‌هایی که دچار جهان نموده است، چاره‌ای جز رفتن از این راه را ندارد.

درگیر کردن توده‌ها و روند توسعه‌ی از پایین به بالا، کاری فراتر از کار دانش‌آموزی یا گمانه پردازی‌های رایج است. درگیر کردن توده‌های مردم، بدون ایجاد نسبی عدالت اجتماعی و اقتصادی انجام پذیر نمی‌باشد. از این رو توسعه باید در راستای ایجاد یک اقتصاد انسانی و دوستانه باشد؛ یعنی همان چیزی که امروزه به آلمانی *Solidarische*

Wirtschaft یا اقتصادی بر پایه‌ی همبستگی (و نه تنها سود فردی) خوانده می‌شود. یعنی بدون ایجاد یک اقتصاد انسانی، نمی‌توان امیدوار شد که رفتارهای مردم با یکدیگر، بر پایه‌ی مهرِ پاک به جهان هستی باشد. این همان عشق خردمندانه به خویش می‌تواند باشد که نیاکان ایرانیان به یک فلسفه و جهان‌بینی در راستای پایداری و نگاهداری زیستگاه خود دست یافته بودند که انگار درست برای زمانه‌ی امروز نیز اندیشیده شده بود.

محمد رضا (فریرز) همزه‌ای و محمد مهدی فاضل بیگی

کرمانشاه، خرداد ماه ۱۳۸۸

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۷	سخن آغازین
۱۷	چارچوب نظری
۲۳	۱- توسعه‌ی پایدار
۲۳	۱-۱ سخن آغازین
۲۴	۱-۲ توسعه‌ی پایدار
۲۵	۱-۳ بعدهای توسعه‌ی پایدار
۲۶	۱-۴ مفهوم‌های توسعه‌ی پایدار
۳۰	۱-۵ تعریف‌های توسعه‌ی پایدار
۳۹	۱-۶ عنصرهای اصلی توسعه‌ی پایدار
۴۱	۱-۷ دیدگاه‌های توسعه‌ی پایدار
۴۸	۱-۸ عامل‌های ضروری در توسعه‌ی پایدار
۴۹	۱-۹ تعیین و دریافت پایداری
۴۹	۱-۱۰ پایداری بیرونی

۵۰	۱۱-۱ پایداری درونی.....
۵۰	۱۲-۱ هدف‌های کاربردی توسعه‌ی پایدار.....
۵۲	۱۳-۱ پیش‌نیازهای توسعه‌ی پایدار.....
۵۳	۱۴-۱ پایداری کم‌توان.....
۵۳	۱۵-۱ پایداری پرتوان.....
۵۵	۱۶-۱ بررسی دیدگاه‌های پایداری کم‌توان و پایداری پرتوان.....
۵۶	۱۷-۱ نشان‌های پایداری.....
۶۲	۱۸-۱ نشان‌های اجتماع پایدار.....
۶۳	۱۹-۱ توسعه‌ی پایدار و اصل اجرایی.....
۶۴	۲۰-۱ ارزیابی.....
	پایداری..... طط.....
۶۷	۲۱-۱ ارزیابی توسعه‌ی پایدار.....
۷۰	۲۲-۱ چالش‌های توسعه‌ی پایدار.....
۷۲	۲۳-۱ تنگناها و دشواری‌های دستیابی به توسعه‌ی پایدار.....
۷۳	۲۴-۱ تنگناهای کشورهای در حال توسعه.....
۷۳	۲۵-۱ تنگناهای همگون میان همه‌ی کشورها.....
۷۵	۲۶-۱ گریزی تازه به مفهوم‌های پایداری.....
۷۹	۲۷-۱ موضع‌گیری در برابر پایداری.....
۸۰	۲۸-۱ تراژدی منبع‌های مشترک.....
۸۲	۲۹-۱ تاثیر نبود دروناسودگی.....
۸۲	۳۰-۱ کاهش در گذر زمان.....
۸۴	۳۱-۱ بررسی انتقادی از توسعه‌ی پایدار.....
۸۵	۳۲-۱ تعریف‌های نوین پایداری.....
۸۹	۲- روند اندیشه‌های توسعه.....
۸۹	۱-۲ سخن آغازین.....
۹۰	۲-۲ توسعه‌ی اقتصادی.....

۹۲	۳-۲ بعدهای توسعه‌ی اقتصادی.....
۹۳	۴-۲ توسعه‌ی اقتصادی منطقه‌ای.....
۹۴	۵-۲ اقتصاد سبز چیست.....
۹۸	۶-۲ سیر اندیشه‌های اقتصادی در باره‌ی محیط زیست.....
۹۸	۷-۲ اقتصاددانان بدین: گمانه‌ی مالتوس و نومالتوسی‌ها.....
۹۹	۸-۲ گمانه‌ی ریکاردو.....
۱۰۱	۹-۲ گمانه‌ی استتلی جونز.....
۱۰۱	۱۰-۲ گمانه‌ی پیگو.....
۱۰۲	۱۱-۲ اقتصاددانان خوشبین.....
۱۰۴	۱۲-۲ تفاوت دیدگاه اقتصاددانان خوشبین و بدبین.....
۱۰۷	۱۳-۲ دیدگاه اقتصادی مارکسیست‌ها در پیوند با محیط زیست.....
۱۰۹	۱۴-۲ توسعه‌ی اجتماعی و فرهنگی.....
۱۰۹	۱۵-۲ توسعه‌ی فرهنگی.....
۱۱۰	۱۶-۲ دیدگاه‌های اجتماعی باستانی درباره‌ی محیط زیست.....
۱۱۳	۱۷-۲ میراث یهودی مسیحی.....
۱۱۸	۱۸-۲ گسترش دیدگاه دانش‌گرایانه نسبت به طبیعت.....
۱۱۹	۱۹-۲ جدایی انسان از طبیعت و چیرگی بر آن.....
۱۲۰	۲۰-۲ تاثیر دیدگاه‌های انسان‌گرا بر سیاست‌های محیطی.....
۱۲۲	۲۱-۲ سیر اندیشه‌های اجتماعی سده‌ی بیستم در باره‌ی محیط زیست.....
۱۲۲	۲۲-۲ جامعه‌شناسی کلاسیک و محیط زیست.....
۱۲۵	۲۳-۲ فرایند عقلانی شدن جامعه از دیدگاه ماکس وبر.....
۱۲۷	۲۴-۲ گمانه‌ی فروید و ستیز با زیستگاه.....
۱۲۸	۲۵-۲ فلسفه‌ی وجودگرایی.....
۱۲۹	۲۶-۲ مکتب فرانکفورت: طبیعت و مکتب‌نوسازی.....
۱۳۰	۲۷-۲ گمانه‌ی مارکوزه و رهایی طبیعت.....
۱۳۱	۲۸-۲ گمانه‌ی هابرماس و پدیده‌ی طبیعت.....

۱۳۲	 ۲۹-۲ گمانه‌ی تیلور و احترام به طبیعت
۱۳۳	 ۳۰-۲ گمانه‌ی آنتونی گیدنز، جهانی شدن و محیط زیست
۱۳۵	 ۳۱-۲ محیط زیست، شهر در برابر روستا
۱۳۸	 ۳۲-۲ گمانه‌ی جامعه‌ی خطر پذیر
۱۳۹	 ۳۳-۲ پست مدرنیسم، گمانه‌ی اجتماعی و محیط زیست
۱۴۰	 ۳۴-۲ پست مدرنیسم، محیط زیست گرایی و طرد متجدد
۱۴۱	 ۳۵-۲ پست مدرنیسم و ساختمان اجتماعی محیط زیست
۱۴۲	 ۳۶-۲ سرآغاز گمانه‌های سبز
۱۴۴	 ۳۷-۲ سبز شدن گمانه‌ی اجتماعی
۱۴۵	 ۳۸-۲ فلسفه‌ی اخلاقی طبیعت گرا
۱۴۸	 ۳۹-۲ فلسفه‌ی هوادار اخلاق انسان گرا
۱۴۹	 ۴۰-۲ مکتب کاربردگرایی
۱۵۱	 ۴۱-۲ گمانه‌ی دادگری جان رالس
۱۵۲	 ۴۲-۲ فلسفه‌ی اخلاق آزادی فردی
۱۱۶	 ۳- رویکردهای محیطی و توسعه‌ی پایدار
۱۱۶	 ۳-۱ سخن آغازین
۱۱۶	 ۳-۲ محیط زیست و محیط
۱۱۷	 ۳-۳ بخش‌بندی مقوله‌های زیست محیطی
۱۱۷	 ۳-۴ محیط طبیعی
۱۱۷	 ۳-۵ محیط اجتماعی
۱۱۸	 ۳-۶ محیط انسان ساخت
۱۱۸	 ۳-۷ محیط و توسعه
۱۲۲	 ۳-۸ توسعه‌ی پایدار و توان‌های محیطی
۱۲۴	 ۳-۹ بنیان‌های توسعه در شهر و روستا
۱۲۵	 ۳-۱۰ توسعه‌ی پایدار (شهر و روستا) و عدالت اجتماعی
۱۲۶	 ۳-۱۱ توسعه‌ی پایدار و پیوند شهر و روستا

۱۲۷	۱۲-۳ توسعه‌ی شهری و زیر همیستادهای کشاورزی.....
۱۲۹	۱۳-۳ توسعه‌ی روستایی.....
۱۳۰	۱۴-۳ توسعه‌ی پایدار روستایی.....
۱۳۱	۱۵-۳ توسعه‌ی پایدار ناحیه‌ای.....
۱۳۳	۱۶-۳ سیر اندیشه‌ها و گمانه‌های محیطی در مورد محیط زیست.....
۱۳۳	۱۷-۳ گمانه‌ی زیست منطقه.....
۱۳۳	۱۸-۳ گمانه‌ی رشد بخش‌های اقتصادی.....
۱۳۴	۱۹-۳ گمانه‌ی گالپین.....
۱۳۵	۲۰-۳ گمانه‌ی اکولوژیکی (زیست بوم شناختی).....
۱۳۵	۲۱-۳ گمانه‌ی راندیلی.....
۱۳۶	۲۲-۳ گمانه‌ی عملکرد شهری و توسعه‌ی روستایی.....
۱۳۷	۲۳-۳ گمانه‌ی توسعه‌ی روستا شهر.....
۱۴۰	۴- توسعه و محیط زیست.....
۱۴۰	۴-۱ سخن آغازین.....
۱۴۰	۴-۲ گمانه‌ی همبرگر (در بیان پیچیدگی‌های پدیده‌ی زیست محیطی).....
۱۴۲	۴-۳ محیط زیست.....
۱۴۳	۴-۴ مفهوم‌های محیط زیست.....
۱۴۴	۴-۵ وضعیت محیط زیست و روند زیست بوم‌های جهان.....
۱۴۷	۴-۶ راهکار پایداری محیط زیست.....
۱۴۸	۴-۷ کاهش ارزش منابع‌های زیست محیطی.....
۱۴۹	۴-۸ سنجش تاثیرهای زیست محیطی.....
۱۵۱	۴-۹ نگهداری منابع‌های طبیعی در راستای توسعه‌ی پایدار.....
۱۵۳	۴-۱۰ محیط زیست و توسعه‌ی پایدار.....
۱۵۴	۴-۱۱ توسعه‌ی بوم شناختی.....
۱۵۵	۴-۱۲ جایگاه محیط زیست در توسعه‌ی کشورها.....
۱۵۵	۴-۱۳ فقر.....

۱۵۸	۴-۱۴ گونه‌های فقر.....
۱۵۹	۴-۱۵ اثر فقر بر توسعه‌ی محیط زیست.....
۱۶۱	۴-۱۶ مفهوم ارزیابی محیط زیست.....
۱۶۴	۴-۱۷ ارزیابی پیامدهای زیست محیطی.....
۱۶۵	۴-۱۸ تاریخچه‌ی محیط زیست گرایی.....
۱۶۵	۴-۱۹ فراز و فرود جنبش‌های پشتیبان محیط زیست.....
۱۶۶	۴-۲۰ جنبش‌های محیط زیستی.....
۱۶۶	۴-۲۱ محیط زیست گرایی.....
۱۶۸	۴-۲۲ گذار به جامعه‌ی سبز.....
۱۶۸	۴-۲۳ محیط زیست گرایی برنامه‌ای.....
۱۶۹	۴-۲۴ بوم‌شناسی اجتماعی.....
۱۷۰	۴-۲۵ دیدگاه‌های هواداران محیط زیست.....
۱۷۱	۴-۲۶ دیدگاه زیست‌محیطی فرهنگی.....
۱۷۱	۴-۲۷ دیدگاه هواداران آزادی‌خواه محیط زیست.....
۱۷۳	۴-۲۸ گمانه‌های زیست محیطی.....
۱۷۴	۴-۲۹ گمانه‌ی فلسفه زیست بوم (ژرفانگر و اجتماعی).....
۱۷۵	۴-۳۰ گمانه‌ی زیست ناحیه.....
۱۷۸	۴-۳۱ گمانه‌ی فناوری مناسب زیست محیطی.....
۱۸۰	۵- کشاورزی و توسعه‌ی پایدار.....
۱۸۰	۵-۱ سخن آغازین.....
۱۸۱	۵-۲ کشاورزی و طبیعت.....
۱۸۱	۵-۳ فصل مشترک میان زیست بوم‌های طبیعی و زیست بوم‌های زراعی.....
۱۸۳	۵-۴ کشاورزی و محیط زیست.....
۱۸۴	۵-۵ کشاورزی نوین و محیط زیست.....
۱۸۶	۵-۶ تعریف‌های کشاورزی پایدار.....
۱۸۸	۵-۷ رویکردهای کشاورزی پایدار.....

۱۹۰	۸-۵ پایداری در کشاورزی.....
۱۹۲	۹-۵ اصل‌ها و معیارهای کشاورزی پایدار.....
۱۹۳	۱۰-۵ چگونگی گذار به کشاورزی پایدار.....
۱۹۴	۱۱-۵ چالش‌ها و آرمان‌های کشاورزی پایدار.....
۱۹۵	۱۲-۵ کشاورزی ارگانیک.....
۱۹۷	۱۳-۵ ماهیت همیستاد کشاورزی ارگانیک.....
۱۹۸	۱۴-۵ شیوه‌های کشاورزی سنتی.....
۱۹۹	۱۵- همیستادهای کشاورزی متحرک.....
۲۰۰	۱۶-۵ رویکردی برای قرار دادن همیستادهای دانش بومی در توسعه‌ی کشاورزی.....
۲۰۱	۱۷-۵ برتری‌های کشاورزی بومی.....
۲۰۴	۶- همیستاد دانش بومی و توسعه‌ی پایدار.....
۲۰۴	۶-۱ سخن آغازین.....
۲۰۵	۶-۲ نگرش روش‌مند به روستا و توسعه‌ی روستایی.....
۲۰۶	۶-۳ نیاز بکارگیری اندیشه‌ی سیستمی.....
۲۰۸	۶-۴ انسان و مشارکت با طبیعت.....
۲۰۸	۶-۵ بخش‌های فرهنگی (زبان) و پایداری محیط زیست.....
۲۱۰	۶-۶ انسان‌ها چگونه می‌اندیشند.....
۲۱۰	۶-۷ اندیشه‌ی چرخ‌های.....
۲۱۱	۶-۸ اندیشه‌ی خطی.....
۲۱۲	۹-۶ دانش بومی حلقه‌ی گمشده‌ی توسعه‌ی پایدار.....
۲۱۳	۶-۱۰ سرآغاز پژوهش در دانش بومی.....
۲۱۴	۶-۱۱ تعریف‌ها، مفهومی‌ها و دیدگاه‌های دانش بومی.....
۲۱۷	۶-۱۲ گونه‌های دانش بومی و میدان‌های آن.....
۲۲۰	۶-۱۳ مبانی نظری دانش بومی.....
۲۲۱	۶-۱۴ بررسی ادبیات دانش بومی در جهان.....
۲۲۳	۶-۱۵ زمینه‌های توجه به دانش بومی.....

۲۲۴	۱۶-۶ دانش بومی و توسعه‌ی پایدار.....
۲۲۵	۱۷-۶ نگرشی نو به مفهوم دانش بومی.....
۲۲۷	۱۸-۶ برتری‌های استفاده از دانش بومی در توسعه.....
۲۲۸	۱۹-تنگناهای دانش بومی.....
۲۲۸	۲۰-۶ توانمندی و ناتوانی و دانش بومی.....
۲۳۱	۲۱-۶ نیاز بهره‌مندی از دستاوردهای دانش بومی در جامعه‌ی امروز.....
۲۳۲	۲۲-۶ علمی کردن دانش بومی و بومی کردن دانش رسمی.....
۲۳۳	۲۳-۶ جایگاه دانش بومی در برابر دانش نوین.....
۲۳۴	۲۴-۶ تفاوت‌های دانش بومی و دانش نوین.....
۲۳۶	۲۵-۶ فرایند شکل‌گیری دانش بومی و توانمندسازی جامعه‌های روستایی.....
۲۳۷	۲۶-۶ کاربرد بهینه از دانش بومی.....
۲۳۷	۲۷-۶ الگوی توسعه‌ی پایدار.....
۲۳۸	۲۸-۶ نقش دانش بومی در توسعه‌ی روستایی پایدار.....
۲۴۰	۲۹-۶ جایگاه دانش بومی در گمانه‌های توسعه.....
۲۴۱	۳۰-۶ گمانه‌های مخالف دانش بومی.....
۲۴۲	۳۱-۶ گمانه‌ی تکامل گرایان.....
۲۴۲	۳۲-۶ گمانه‌ی نوسازی.....
۲۴۴	۳۳-۶ گمانه‌های نوسازی کشاورزی.....
۲۴۶	۳۴-۶ تاثیر گمانه‌ی نوسازی بر رهیافت‌های کشاورزی.....
۲۴۷	۳۵-۶ گمانه‌ی خرده فرهنگ دهقانی راجرز.....
۲۴۸	۳۶-۶ گمانه‌ی روانشناختی و رفتاری.....
۲۴۹	۳۷-۶ رویکردهای توسعه‌ی یکپارچه روستایی.....
۲۵۰	۳۸-۶ مکتب ره‌ووت.....
۲۵۲	۳۹-۶ گمانه‌های موافق دانش بومی.....
۲۵۲	۴۰-۶ گمانه‌ی توسعه‌ی روستایی درون‌زا.....
۲۵۵	۴۱-۶ گمانه‌ی بومی کردن توسعه.....

۲۵۶	 ۶-۴۲ گمانه‌ی فرانوگرایی.....
۲۶۲	 ۷- مشارکت و توسعه‌ی پایدار.....
۲۶۲	 ۷-۱ سخن آغازین.....
۲۶۲	 ۷-۲ مشارکت و محیط‌زیست.....
۲۶۴	 ۷-۳ مفهوم مشارکت.....
۲۶۵	 ۷-۴ تغییرهای گوناگون از مشارکت.....
۲۶۶	 ۷-۵ نشان‌های مشارکت.....
۲۶۷	 ۷-۶ برتری‌های مشارکت.....
۲۶۷	 ۷-۷ عامل‌های بازدارنده مشارکت.....
۲۶۸	 ۷-۸ گمانه‌های مشارکت.....
۲۷۰	 ۷-۹ گمانه‌ی امرار معاش پایدار روستایی.....
۲۷۲	 ۷-۱۰ گمانه‌ی مشارکتی کشاورزی.....
۲۷۳	 ۷-۱۱ گمانه‌ی تسهیم هزینه.....
۲۷۴	 ۸- همیستاد سیاسی و توسعه‌ی پایدار.....
۲۸۶	 ۹- استوره‌های جهان‌پایداری.....
۲۹۶	 ۱۰- جهان امروز ما در کجا قرار دارد.....
۲۹۶	 ۱۰-۱ سخن آغازین.....
۲۹۷	 ۱۰-۲ شرایط رسیدن به پایداری.....
۲۹۸	 ۱۰-۳ فرسایش و ویرانی محیط زیست.....
۲۹۹	 ۱۰-۴ جمعیت.....
۳۰۱	 ۱۰-۵ پیامدهای زیست محیطی و جمعیت.....
۳۰۳	 ۱۰-۶ پیامد کنش‌های انسانی بر محیط زیست.....
310	 سخن پایانی.....
۳۱۵	 پیشنهادهایی برای پژوهش‌های بیشتر به زبان فارسی.....
۳۲۷	 کتاب‌نامه به زبان فارسی.....
۳۴۶	 واژه‌نامه.....

۳۵۷

..... در باره‌ی نگارندگان.....

.....نمایه.....

English Introduction.

Bibliography in European Languages.....

پایان مقاله زنگنه و س